

Tyske kanonstillinger på Djursland

Vilfred Friborg Hansen

Det er nok en overraskelse for mange, at tyskerne i de sidste måneder af besættelsen forventede og forberedte sig på en allieret landgang i Østjylland, herunder Djursland. For at imødegå en sådan landgang opførte tyskerne kanonstillinger hele kysten rundt på Djursland, lige fra Udbyhøj i nordvest til Sletterhage i sydøst.

Flere af kanonstillingerne er tilgængelige i dag. I Syddjurs gælder det stillingerne ved Sletterhage, hvor der er etableret en vandrerute fra stilling til stilling. Det er meget forskelligt, hvor meget der i dag er tilbage at se ved de forskellige i alt syv stillinger på Djursland. Ved Sletterhage er fundamentene af alle stillingerne udgravet og gjort tilgængelige.

Den tyske frygt for en landgang på Djursland

Den tyske frygt ser ud til at være begyndt i september 1944, da Finland forlod alliancen med Tyskland og blev tvunget til at bekæmpe tyskerne i stedet. Det styrkede de allieredes position i Norden. Samtidig havde englænderne og amerikanerne materiel og erfaring til rådighed efter den vellykkede invasion i Normandiet i juni samme år.

Hertil kom i løbet af efteråret en frygt for, at Sverige kunne melde sig ind i krigen på allieret side – eller blive mere eller mindre ”frivilligt” tvunget til det, ved at en vestallieret invasion i Kattegat-området kombineredes med en landgang i Sverige.

En sådan udvikling indebar en betydelig risiko for tyskerne. Ud over, at den ville bringe Sverige ind i krigen på allieret side, ville den også skære de tyske forbindelseslinjer til Norge over, lamme de tyske muligheder for U-bådskrig fra Norges vestkyst ved at spærre adgangen til Norge samt Øresund og bælteerne, samt tvinge Tyskland til at indsætte store troppstyrker, som man havde hårdt brug for andre steder.

Tyskerne regnede kun med en vestallieret invasion, reelt med britiske styrker. En sovjetisk invasion sydfra mod øerne blev vurderet som usandsynlig, måske lige med Bornholm som en undtagelse.

Fra allieret side gjorde man naturligvis, hvad man kunne for at få tyskerne til at blive i troen på en invasion i Kattegat-området. Det bandt jo tyske styrker og materiel til et område, som man overhovedet ikke havde planer om at inddrage i krigen.

Kystbatterier

For at kunne imødegå en allieret invasion i Kattegat-området udpegede den tyske overkommando en række positioner for kystbatterier, fra Frederikshavn i nord til syd for

Aarhus, samt på Fyn og Nordsjælland. Arbejdet med planlægningen gik i gang i september og midt i november blev den endelige placering fastlagt.

For Djurslands vedkommende blev der planlagt syv kystbatterier med hver fire kanoner i Udbyhøj, Skovgaard / Fjellerup, Emmedsbo / Bønnerup Strand, Fornæs / Grenaa, Katholm, Sletterhage / Helgenæs og Hjelm. Opstillingen af de første fem skulle påbegyndes straks, de to sidste i hhv. marts og april 1945. De første fem bestykkedes med 7,5 cm-kanoner med en rækkevidde på 14 km, de sidste to med 15 cm-kanoner¹ - senere dog nedgraderet til 10,5 cm-kanoner.

Hvert batteri var desuden udstyret med antiluftskytsskanoner, to lyskastere og en afstandsmåler, samt ammunitionsbunkers og ildlederrum under terræn, mandskabsbarakker og bunkers.



De sorte prikker er den tyske marines planlagte kystbatterier medio november 1944. Jens Andersen 2007, s. 234, udsnit.

Efter en inspektionsrejse i områderne i november 1944 var tyskerne klar over, at det planlagte antal kystbatterier var for lille. Efter årsskiftet besluttedes det derfor at opstille yderligere to

¹ Hhv. 7,5 cm Pak 40 M kanoner og 15 cm S.K.C. / 28-kanoner. 15 cm-kanonerne havde rækkevidde på 22 km, de senere planlagte 10,5 cm-kanoner 15 km.

kystbatterier på Djurslands østkyst omkring Grenaa, nemlig i hhv. Stensmark nord for Grenaa og Hoed Kalkbrud syd for Grenaa. Det blev dog aldrig realiseret.

Kystbatterierne på Hjelm og Sletterhage nåede ikke at blive færdige før kapitulationen. Hjelm blev slet ikke påbegyndt, mens der på Sletterhage blev gravet løbegrave, støbt fundamenter til kanonerne og en del udenomsanlæg, før cementmangelen gjorde det nødvendigt at slutte arbejdet i april 1945. Sletterhage Fyrs Venner har nu etableret stier og informationstavler, så man kan danne sig et indtryk af, hvor stort et anlæg et sådant kystbatteri har været:

”Der skulle oplagres 1.000 stk. ammunition til hver kanon. Til selve kanonstillingerne kom vandværk, elværk (generator), to projektører, ildlederbunker, ammunitionsbunker, løbegrave og mandskabsbarakker – besætningen var beregnet til 134 mand, efter nedgraderingen til 10,5 cm-kanoner dog ”kun” 96 mand”.

Ved Sletterhage havde tyskerne i forvejen fra efteråret 1943 et radaranlæg ved det såkaldte ”Tyskertårn”, som er offentligt tilgængeligt og indgår i stisystemet mellem kanonstillingerne.

Blokeringsstillinger / pansergrave

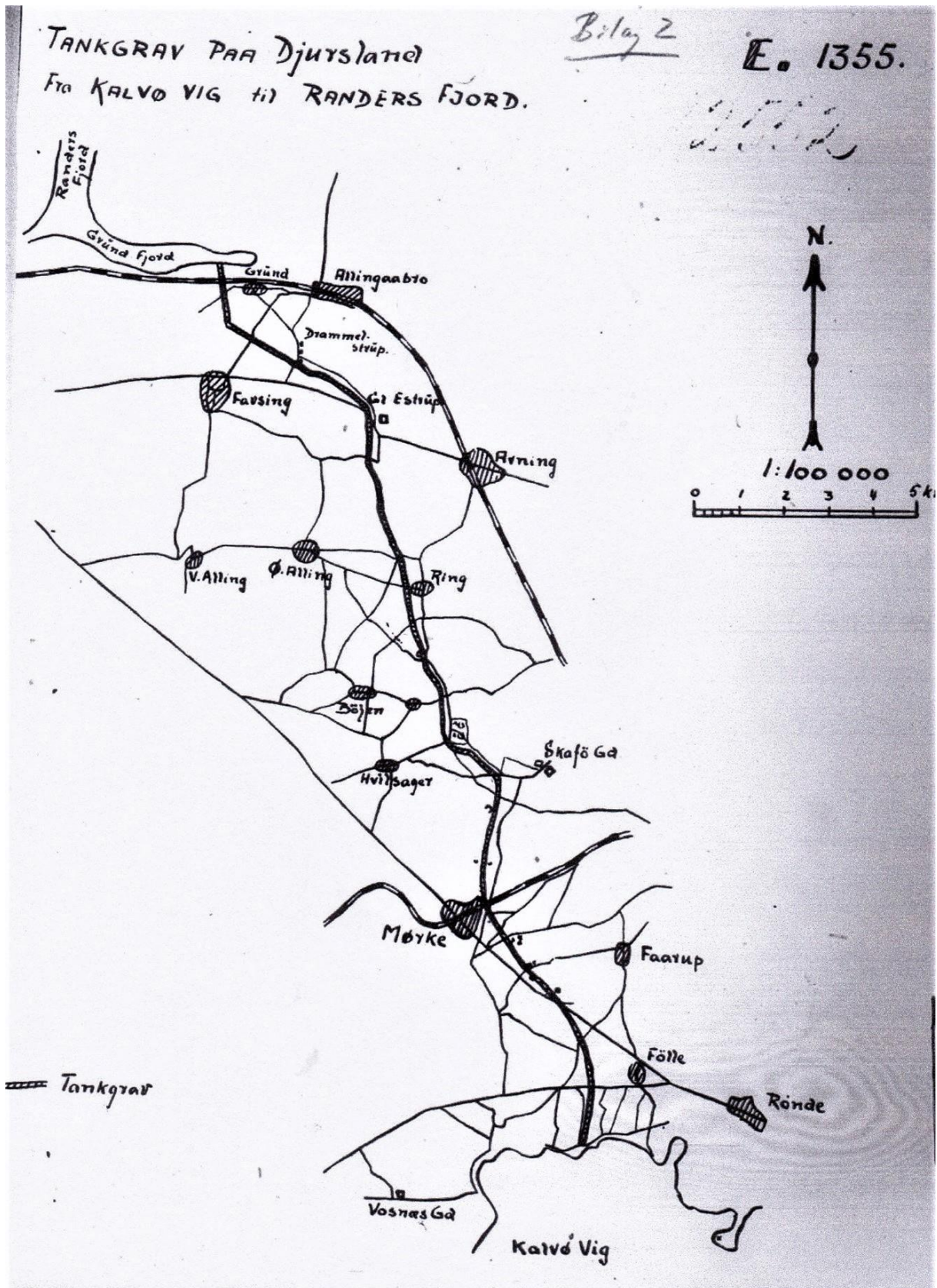
Tyskerne var helt på det rene med, at det faste forsvar med kystbatterier, hvor man mødte fjenden på stranden og forsøgte at hindre ham i overhovedet at komme i land, ikke ville kunne forhindre en allieret invasion, højst vanskeliggøre eller forsinke den. Batterierne lå for langt fra hinanden, og der var ikke ressourcer til at gøre nettet mere finmasket.

Derfor indledtes i december et arbejde for at anlægge en række blokeringsstillinger (”rückwärtige Stellungen”) med pansergrave hele vejen langs den jyske østkyst fra Frederikshavn i nord til Aarhus i syd, samt på Fyn og Sjælland. Stillingerne skulle kunne opfange og standse en allieret invasion, der var lykkedes ved kysterne i første omgang. På Djursland kom blokeringsstillingen til at gå fra Randers Fjord i nord til Kalø Vig i syd. Her skulle der kunne føres et bevægeligt forsvar mod en invaderende fjende fra øst, inden han trængte videre vestpå ind i det jyske hovedland.

Rekognosceringen til anlæggelsen af blokeringsstillingerne var tilendebragt ved årsskiftet 1944-45. Derefter gik anlægsarbejdet i gang. Men det trak ud og var langt fra tilendebragt ved kapitulationen. Man kæmpede med mangel på materialer og manglende arbejdskraft.

Manglen på arbejdskraft vides i hvert fald ved blokeringsstillingen ned til Kalø Vig at være løst ved anvendelse af sovjetiske krigsfanger, der var indkvarteret på Rønne Højskole og Rønne Gymnasium (dengang ”Rønne Artiumskursus”) fra sidst i 1944 og en del ind i 1945. Ældre borgere kunne berette om det triste syn hver morgen og aften, når de ”kirgisiske krigsfanger²” kommanderedes

² Tyskerne holdt ”racerne” blandt krigsfangerne skarpt adskilt. Øjenvidner i Rønne beretter, at krigsfangerne på højskolen alle havde umiskendelige ”asiatiske træk” – der blev derfor talt om ”kirgisiske” fanger. Kristoffersen 1985, s. 58-59, Friberg Hansen 1985 s. 91-93, Thygesen 1983 s. 150-152. Jepsen 2018, s. 38 mener, at arbejdet på tankgraven over Djursland først gik i gang i marts 1945.



Den planlagte, men aldrig fuldførte pansergrav fra Randers Fjord til Kalvø Vig. 5 x 5 m dyb, øst om Mørke og vest om Følle. Kortet blev tegnet af den danske efterretningstjeneste og er dateret 31. marts 1945. Jens Andersen 2007 s. 250, kortet stillet til rådighed af Harald Jepsen.



Tankgraven mellem Følle vest og Kalø Vig, fotograferet efter befrielsen. Gården i baggrunden er Ryttergården, der ligger i den vestlige del af Følle Strand. Et stort arbejde, men hurtigt dækket til efter krigen. Marius Madsen / Friborg Hansen 1985 s. 92.

ud og hjem gennem byen morgen og aften. De krigsfanger, der var indkvarteret i Rønde Gymnasiums gymnastiksal, gravede bl. a. skyttehuller langs landevejen mellem Rønde og Bjødstrup³. Også ved Pindstrup og Hornslet var der sovjetiske krigsfanger, der formodentlig har arbejdet med tankgraven.

Der blev gravet tankgrav mellem hovedvejen og Kalø Vig, og tankgraven suppleredes med løbegrave og skyttehuller ved den tyske vagtpost på Store Baunehøj øst for Rønde og sågar ude ved slotsruinen⁴. Den lokale befolkning opfattede tankgraven og de andre gravearbejder som et forsvar mod en allieret landgang i den meget lavvandede Kalø Vig – hvilket formodentlig ikke var overensstemmende med virkeligheden og vel også ret utænkelig på grund af de lange forsyningslinjer og vanskeligheden ved at komme forbi minespærringen Hasnæs – Sjællands Odde og den (kommende) stærke tyske stilling ved Sletterhage. Spærringerne skulle som nævnt opfange en allieret styrke, der var gået i land på det østlige Djursland.

³ Bavnhøj 1992, s. 32-34.

⁴ Friborg Hansen 1985 s. 91-92, Thygesen 1983 s. 150-51.

Mineudlægning

Ud over det faste forsvar med kystbatterier indgik også en minering af kysterne i det tyske invasionsforsvar. I løbet af efteråret 1944 udvidedes de tidligere planer til, at der skulle lægges bundminer ud langs hele den østjyske kyst og Sjællands nordkyst.

Manglen på minelægningsfartøjer betød imidlertid, at realiseringen af mineringen gik meget langsomt. Der blev dog iværksat en større produktion af kystminer i Grenaa, og de planlagte miner blev også udlagt, dog i mindre målestok. I slutningen af februar 1945 blev mineudlægningen opgivet, og 5000 hel- eller halvfærdige miner stod tilbage på havnen i Grenaa ved befrielsen.

Grenaa Havn blev forberedt minesprængt, hvis den var på vej til at komme under en invaderende fjendes kontrol, eller hvis tyskerne, som planen var indtil 2. maj 1945, ville anvende "den brændte jords taktik" ved et nederlag. Arbejdet med at grave sprænghuller til minerne udførtes af sovjetiske krigsfanger. Tilsvarende var der udlagt "sprængbrønde" over hele Tirstrup flyveplads, så flyvepladsen med et enkelt tryk på en knap kunne gøres ubrugelig for en fremrykkende fjende.

Udlægningen af en minespærring mellem Ebeltoft / Hasnæs og Sjællands Odde var tidligere gennemført.

Det danske luftværn i Grenaa havde – som det var forpligtet til - udarbejdet planer for en evakuering af Grenaa ved udsigten til krigshandlinger.

Også i Rønne, i det daværende Thorsager-Bregnet sogneråd, udarbejdedes der evakueringsplaner. Fhv. godsinspektør Thygesen, der i krigsårene var overforvalter på Kalø, deltog i arbejdet sammen med repræsentanter for sognerådet og beskriver stemningen: "Det var i en ret så dystert stemning, vi planlagde evakueringen af Rønne bys indbyggere og udarbejdede lister over, hvilke funktioner hver enkelt i påkommende tilfælde skulle varetage. Der blev planlagt bispisningssteder, opsamlingspladser, sygeafdelinger, børneopsamlingssteder, sovesale m. m."

Thygesen fortæller videre, at der i det sidste krigsår "opstod det rygte, at tyskerne havde i sinde at kæmpe deres sidste kamp op igennem Jylland, hvilket betød, at vi, der netop lå ved hovedvejen, kunne blive krigsskueplads. Omgående gravede vi beskyttelsesgrave, der blev afstivet med bjælker og brædder og igen tildækket med en meter jord". Gravene lå i parken mellem Kaløs hovedbygning og Jagtslottet, godt skjult af store træer⁵.

Vi kan så tilføje, at rygterne om tyskernes plan om kamp til det sidste ikke var helt hen i vejret, foranstaltningerne mod en allieret invasion taget i betragtning, selv om foranstaltningerne klart var rettet mod en allieret invasion fra havet og ikke mod en allieret fremtrængning sydfra over land. Desuden var Hitlers ordre om at anvende "den brændte jords taktik" under tilbagetrækning fra Danmark gældende helt til 2. maj, hvor Hitlers afløser Dönitz afblæste

⁵ Thygesen 1983, s. 157-158.

den. Den tyske militære øverstkommanderende i Danmark, general Georg Lindemann, talte til det sidste i den tyske ledelse for "en sidste ærefuld kamp i Danmark" og "at forsvare Danmark til sidste patron".

Invasion fra vest eller øst?

Inden for tyske militære kredse foregik der i løbet af efteråret 1944 en diskussion af, om en allieret invasion var mest forventelig på den jyske vestkyst eller østkysten. Da man kom ind i vintermånederne blev det af nogle fremført, at en invasion på vestkysten ville være næsten umulig om vinteren, hvorimod den kunne gennemføres på den noget "mildere" østkyst.

17. november sluttede Hitler og OKW ("Oberkommando der Wehrmacht") diskussionen af med en salomonisk beslutning om, at tyngdepunktet i det tyske invasionsforsvar fortsat skulle ligge på vestkysten, men at en forstærkning af Kattegats kyster samtidig var ønskelig.

20. – 21. januar gennemførtes et krigsspil, der skulle muliggøre en nærmere belysning af mulighederne for at imødegå en allieret invasion på den jyske østkyst. Alle værnschefer deltog. Oplægget var en engelsk invasion "på den jyske østkyst, primært Djursland, ved mindre afledningsangreb på vestkysten".



Sven Weel Jensen fra Sletterhage Fyrs Venner ved et af de udgravede betonfundamenter til en kanon ved Sletterhage. Kanonen nåede ikke at komme på før befrielsen. 2017 blev der etableret en vandrørte mellem kanonstillingerne. Sletterhage Fyr.

Interessant set med djurslandske briller! Tyskerne regnede åbenbart Djursland for det mest sandsynlige mål for en allieret invasion.

Krigsspil med Djursland i centrum

Konklusionen på krigsspillet blev, at en invaderende fjendtlig styrke ville få store problemer på grund af de geografiske forhold. For det første ville de lange forsyningslinjer varsle forsvarerne i tide, og den ringe vanddybde ville forhindre indsatsen af svære krigsskibe. De smalle farvande ville gøre det vanskeligt for større flådeenheder at operere. De ville blive et let mål for angreb fra nærliggende baser – her må bl. a. være tænkt på Tirstrup flyveplads. De store afstande ville være ”et problem for det fjendtlige luftvåben ved både luftlandsætning, forsyning ad luftvejen samt opretholdelsen af luftherredømme”.

Konklusionen af disse iagttagelser måtte være, at vestkysten, især Esbjerg, fortsat skulle være tyngdepunktet i det tyske invasionsforsvar.

Krigsspillet resultat har formodentlig beroliget tyskerne. Dog ikke mere, end at Dönitz den 15. februar over for Hitler erklærede, at ”han fortsat anså risikoen for en landgang i Kattegat for at være størst” – om end lige for tiden ringe på grund af vejrforholdene. Endnu 28. februar hilste Dönitz kystforsvaret ved Kattegat velkomment.



Kanonstillingen ved Udbyhøj, her overtaget af modstandsbevægelsen efter befrielsen. Foto lånt af Mogens Søndergaard.

Aftagende frygt

I løbet af februar aftog frygten for invasion i Danmark i takt med den katastrofale udvikling på andre frontafsnit. En invasion i Danmark måtte mere og mere regnes for overflødig for de allierede. Tyskerne blev vel også så optaget af helt akutte problemer, at der ikke var overskud til også at tage sig af de mindre akutte.

I slutningen af februar blev udlægningen af bundminer opgivet, da alle disponible skibe skulle bruges til transport af tyske flygtninge over Østersøen. Midt i april blev udlægning af minefeller i Kattegatområdet endeligt opgivet af samme grund. Arbejdet på Sletterhage gik som nævnt i stå på grund af især mangel på cement, og det samme har sikkert været tilfældet andre steder.

Litteratur:

Andersen, Jens: "Tysk invasionsforsvar i Danmark 1940-45", Kbh. 2007 (cit. "Jens Andersen 2007")

Bavnhøj, H. J.: "Rønde Kursus under besættelsen", i "Rønde Gymnasium 1917-1992", 1992, s. 32-34 (cit. "Bavnhøj 1992")

Christensen, Arne Bonvig: "Invasion i Danmark?" Odense 1976

Hansen, Vilfred Friborg: "Erindringer om besættelsen", i "Folk og Liv på Røndeegnen" bind 7, 1985 (cit. "Friborg Hansen 1985")

Jepsen, Harald Hartvig: "Da besættelsesmagten indrettede krigshavn i Grenaa", i "Grenaa og Omegn før og nu" 2018 (cit. "Jepsen 2018")

Kristoffersen, Arne: "Rønde Højskole under besættelsen", i "Folk og Liv på Røndeegnen" bind 7, 1985 (cit. "Kristoffersen 1985")

Sletterhage Fyrs Venner, hjemmeside. Samtaler med Sven Weel Jensen, Harald Jepsen, Mogens Søndergaard

Thygesen, O.: "Herregaardsliv på Kalø i et halvt Aarhundrede", Si-Mi Tryk Rønde 1983 (cit. "Thygesen 1983")

Artiklen er en lidt forkortet og let redigeret udgave af en artikel i "Folk og Liv omkring Kalø Vig", bind 3, 2021: "Allieret invasion på Djursland?"